

رساله‌های مستقل بحارالانوار

سید محمدحسین میرصانع^۱

چکیده

کتاب بحارالانوار الجامعة للدرر الاخبار الائمة الاطهار علیهم‌السلام مهم‌ترین اثر حدیثی علامه مجلسی است که ام‌الکتاب کتاب‌های او محسوب می‌گردد و در سایر کتاب‌های خود، به صورت مکرر به آن ارجاع می‌دهد. علامه مجلسی ضمن بحث‌های خود گاهی به کتاب‌ها یا رساله‌هایی برخورد می‌کرد که به جهت اختصار آن رساله و شدت ارتباط موضوع آن با بحث‌های بحارالانوار آن رساله را به صورت کامل و یکجا نقل می‌کرد. ذکر نام این رساله‌ها و معرفی اجمالی آن‌ها از اهداف این مقاله است.

کلیدواژه: رساله‌های مستقل، بحارالانوار.

مقدمه

علامه مجلسی به نسخه‌های خطی بسیاری از رساله‌ها دسترسی داشته است و بعضی از این رساله‌ها را به صورت کامل در کتاب گرانبهای خود - بحارالانوار - آورده است. آوردن تمامی متن این رساله‌ها می‌تواند در شناخت نسخه‌ی اصلی آن‌ها کمک کند و اهمیت این مسأله وقتی زیاد می‌شود که متوجه شویم، متن بعضی از این رساله‌ها فقط در بحارالانوار آمده است؛ مانند رساله اهللیجه.

با توجه به اهمیت احیای تراث اصلی شیعه، در این مقاله بر آن شدیم تا با جست‌وجو در این کتاب گرانبها، نام رساله‌هایی را که علامه مجلسی به صورت کامل آورده است، به ترتیب مجلدات بحارالانوار بیان نموده و مختصری هم درباره‌ی آن‌ها صحبت به‌میان آوریم. نمونه‌ی این کار در کتاب آشنایی با بحارالانوار آقای "احمد عابدی" مشاهده می‌گردد؛ البته ایشان فقط به ذکر اسامی کتب پرداخته است. علاوه بر این، کتاب فوق به گفته‌ی مؤلف، چهار سال است که دیگر انتشار نیافته است و حتی در کتاب‌خانه‌ی تخصصی علوم حدیث هم یافت نمی‌شود؛ بنابراین، می‌توان گفت که مشابه‌ی این مقاله پس از جست‌وجو در بیش از پنجاه عنوان کتاب که درباره‌ی بحارالانوار سخن به‌میان آورده‌اند، نمونه‌ی دیگری در حال حاضر ندارد.

۱. دانش پژوه سطح ۳ مرکز تخصصی علوم حدیث.

۱- توحیدالمفضل

این کتاب املای امام جعفر صادق علیه السلام بر مفضل بن عمر جعفری کوفی، یکی از اصحاب سرشناس و بزرگ آن حضرت می‌باشد. در رجال کشی هم روایاتی در مدح او^۱ دیده می‌شود و هم روایاتی در ذمّه او، نجاشی هم او را "فاسد المذهب" و "مضطرب الروایة" می‌داند؛^۲ اما آنچه که تا حدّ زیادی موجب گردیده تا به ایشان اعتماد کنیم، این است که او از مشایخ بلاواسطه‌ی یونس بن عبدالرحمان (از اصحاب اجماع) بوده و بسیاری از علما به تصریح آقابزرگ تهرانی نه تنها او را از اتهام‌های فوق مبرا دانسته؛ بلکه توثیق هم نموده‌اند.^۳ امام صادق علیه السلام کتاب توحید را در چهار جلسه و در چهار روز از صبح تا ظهر بر مفضل املا کردند. موضوع این کتاب، شگفتی‌های آفرینش انسان و جهان هستی و حیوانات بوده و از این راه به اثبات آفریدگاری حکیم و دانا پرداخته‌اند.^۴ متن این کتاب در جلد سه از بحار الانوار در صفحات ۵۷ تا ۱۵۱ آمده است.

۲- رساله الإهلیجة

این کتاب از امام صادق علیه السلام به روایت مفضل بن عمر جعفری بوده و موضوع آن، توحید و صفات الهی است. "اهلیج" معرب "اهلیله" بوده و در حقیقت از درختان نواحی حاره (به‌ویژه هندوستان) است که میوه‌ی آن مصرف طبّی دارد و طبیبان هندی بسیار از آن استفاده می‌کنند.^۵ این کتاب به گفته‌ی سید بن طاووس درباره‌ی مناظره‌ی امام صادق علیه السلام با طبیب هندی درباره‌ی معرفت خداوند بوده تا حدّی که آن طبیب هندی اقرار به الوهیت و وحدانیت خداوند متعال می‌کند.^۶ متن این کتاب در جلد سه از بحار الانوار در صفحات ۱۵۲ تا ۱۹۷ آمده است.

۱. رجال کشی، ص ۳۲۳، ش ۵۸۵.

۲. همان، ص ۳۲۱، ش ۵۸۳.

۳. رجال نجاشی، ص ۴۱۶، ش ۱۱۱۲.

۴. الذریعه الی تصانیف الشیعه، ج ۱۰، ص ۱۳۲.

۵. نرم افزار جامع الاحادیث، کتاب‌شناسی توحید المفضل.

۶. رک: لغت‌نامه‌ی دهخدا، ذیل کلمه‌ی «اهلیله».

۷. الأمان من أخطار الأسفار و الأزمان، سید بن طاووس، ص ۹۱.

۳- رساله فی الردّ علی أهل الجبر و التفویض و إثبات العدل و المنزلة بین المنزلتین

این رساله به وسیله‌ی امام هادی علیه السلام نوشته شده است. جبر و تفویض به خلق اعمال و افعال آدمی بر می‌گردد و از مسایل مهم کلامی محسوب می‌گردد. در الذریعه آمده است: «نخستین کسی که درباره‌ی مسأله‌ی جبر و تفویض از وی سؤال شد، امام هادی علیه السلام بود که در جواب آن رساله‌ی مستقلی نوشت و شیخ حسن بن علی بن شعبه آن رساله را تحت عنوان رسالته علیه السلام فی الرد علی اهل الجبر و التفویض در ضمن کتاب تحف العقول آورده است.^۱ متن این رساله در جلد ۵ در صفحات ۶۸ تا ۸۴ آمده است.

۴- رساله فی جواب المسائل السرویه

این رساله از ابو عبدالله محمد بن محمد بن نعمان معروف به "شیخ مفید" (متوفای ۴۱۳هـ) است. نجاشی از این کتاب به اسم مسأله الموضحة یاد کرده است، این رساله به جواب بعضی از مسایل مبهم آن زمان پرداخته است، مانند: تزویج عثمان، مسأله‌ی رجعت، عالم ذر و این که تمامی علوم الهی موجود در کائنات بر پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله نازل شده است و اعتقاد به این موضوع از ضروریات دین اسلام است. در بخش آخر نیز از عفو صحابه‌ی کبار و اخراج آنها از آتش در روز قیامت جواب داده است. از این کتاب دو نسخه‌ی خطی پیدا شده است که هر دو نسخه به خط "شیخ شرف‌الدین علی مازندرانی" بوده که یکی در نجف و دیگری در نواحی فیض‌آباد موجود بود.^۲ متن این رساله در جلد ۵ در صفحات ۲۶۱ تا ۲۶۷ آمده است.

۵- المسائل

این کتاب نوشته‌ی علی بن جعفر عریضی، فرزند امام جعفر صادق علیه السلام است. ایشان از تفقات و اجلای اصحاب بودند و تمامی رجالیون، او را ثقه و مورد تأیید امام علیه السلام معرفی کرده‌اند.^۳ این کتاب شامل مجموعه‌ی سؤال‌ها و جواب است که علی بن جعفر از برادر بزرگوار خویش امام موسی کاظم علیه السلام گزارش نموده است. این کتاب از اصول معتبر شیعه

۱. الذریعة الی تصانیف الشیعة، آغابزرگ تهرانی، ج ۵، ص ۸۵.

۲. الذریعة الی تصانیف الشیعة، آغابزرگ تهرانی، ج ۲، ص ۸۳.

۳. فهرست شیخ طوسی، ص ۲۶۴، ش ۳۷۷؛ رجال شیخ طوسی، ص ۳۵۹، ش ۵۳۱۷؛ خلاصة الاقوال علّامه حلّی، ص ۹۲.

ش ۴.

به حساب می‌آید. مسایل این کتاب بیشتر در ابواب فقهی وارد شده است.^۱ متن این رساله در جلد ۱۰ در صفحات ۲۴۹ تا ۲۹۱ آمده است.

۶- رساله السهویة

این کتاب از آثار سیدمحمد بن عبدالکریم طباطبایی اصفهانی (م ۱۱۶۰ق) جدّ سید بحرالعلوم و نوهی دختری ملا محمدتقی مجلسی است. میرزا محمدباقر موسوی ذیل شرح حال علامه بحرالعلوم، از جمله برجستگی‌های این دانشمند را انتساب به سیدمحمد طباطبایی دانسته و مقام این شخصیت را تکریم و تمجید کرده است.^۲ "محدث نوری" نیز سیدمحمد را دانشمندی پارسا و بزرگوار و عالمی برجسته معرفی می‌کند و در ادامه‌ی به ذکر سلسله نسب او تا حضرت علی علیه السلام می‌پردازد.^۳ سید نعمت‌الله جزایری (۱۱۱۴-۱۱۷۳ق) نیز در زیر اجازه‌ی کبیره‌ی خویش می‌نویسد:

«سیدمحمد طباطبایی، علامه‌ای محقق و دارای دانشی وسیع و روایات بسیار بود. برای او مصنفات بسیار، از جمله رساله‌ای در تحقیق معنی ایمان که فواید مهمی را در آن آورده است و نسخه‌ای از آن را به من داد. در بسیاری از مسایل فقهی و غیره با هم مذاکره کردم و دیدم که دریای مواجی است.»

ایشان در این کتاب ابتدا نظرات "شیخ صدوق" و استاد ایشان "محمد بن حسن بن ولید" را که درباره‌ی سهو النبی صلی الله علیه و آله بوده، آورده و سپس به ردّ نظر آن‌ها پرداخته است.^۴ متن این رساله ۱۷۷ در جلد ۱۷ در صفحات ۱۲۲ تا ۱۲۹ آمده است.

۷- الرسالة الباهرة فی العترة الطاهرة

این رساله اثر سید شریف، سیدمرتضی علم‌الهدی علیه السلام ابی‌القاسم علی بن الحسین الموسوی (م ۴۳۶ق) است. این رساله، احتجاج سیدمرتضی برای اثبات تقدیم ائمه علیهم السلام و افضلیت آن‌ها بر همه‌ی خلائق غیر از نبی اکرم صلی الله علیه و آله است.

۱. الذریعة الی تصانیف الشیعة، ج ۲۰، ص ۳۶۰.

۲. روضات الجنات، ج ۷، ص ۲۰۸.

۳. فیض قدسی، ص ۲۱۸.

۴. همان، ج ۱۰، ص ۲۰۱.

از ویژگی‌های این رساله این است که تا قبل از سید مرتضی، کسی به این مسأله نپرداخته بود.^۱ متن این رساله در جلد ۲۷ در صفحات ۳۳۲ تا ۳۳۷ آمده است.

۸- الفروق بین الأباطیل و الحقوق

این کتاب از آثار محمد بن بحر الشیبانی است. او ساکن نرماشیر از شهرهای کرمان و متوفای حدود ۳۴۰ق است. او یکی از متکلمان شیعه، عالم به انساب، فقیه، ادیب و مصنف است.^۲ در این کتاب خبر مسندی از شروط امام حسن علیه السلام، بر معاویه وارد شده است و علت صلح امام حسن علیه السلام با معاویه و عدم جنگ با او را بیان می‌کند.^۳ متن این رساله در جلد ۴۴ در صفحات ۲ تا ۲۶ آمده است.

۹- رساله شرح الثار

این رساله از آثار جعفر بن محمد بن نما (صاحب مثير الأحزان) متوفای ۴ ذی الحجه ۶۳۶هـ است. ایشان در شهر حله از دنیا رفت و پیکر او پس از انتقال به کربلا، در آنجا دفن گردید. "ابن‌نما" از مشایخ علامه حلی است. شیخ محمد بن صالح القسینی که از شاگردان ابن‌نما است، در اجازه‌ی خود به شیخ "ابن‌طومان"، استاد خویش را چنین وصف کرده است:

«شیخی الفقیه السعید المعظم شیخ الطائفة و رئیسها غیر مدافع.»^۴

این رساله، شرح احوال مختار ثقفی و قیام او با اشرار است^۵ که متن این رساله در جلد ۴۵ در صفحات ۳۴۶ تا ۳۹۰ آمده است.

۱۰- قصة الجزيرة الخضراء فی البحر الأبيض

این کتاب از زین‌الدین علی بن فاضل مازندرانی (متوفای ۶۹۹هـ) از اجلای فقهای شیعه است. این کتاب درباره‌ی اثبات رجعت و احوال اصحاب امام زمان ۴ و کسانی که به تشرّف

۱. همان، ج ۳، ص ۱۵.

۲. موسوعة طبقات الفقهاء، شیخ جعفر سبحانی، ج ۴، ص ۳۷۳.

۳. الذریعة الی تصانیف الشیعة، ج ۹، ص ۱۹۰.

۴. اعیان الشیعة، سید محسن امین، ج ۹، ص ۲۳۰.

۵. الذریعة الی تصانیف الشیعة، ج ۱۳، ص ۱۷۰.

آن امام بزرگوار رسیده‌اند، بوده که ایشان آن را از شیخ شمس‌الدین بن نجیح الحلی نقل کرده است.^۱ این کتاب در ۳۴ باب و متن آن در جلد ۵۲ در صفحات ۱۵۹ تا ۱۸۰ آمده است.

۱۱- رساله الباب المفتوح

این رساله از آثار شیخ "زین‌الدین علی بن یونس العاملی النباطی البیاضی" (صاحب صراط المستقیم) (م ۸۷۷هـ) است. شیخ حرّ عاملی درباره‌ی ایشان می‌فرماید: «کان عالماً فاضلاً محققاً مدققاً ثقة متکلماً شاعراً أديباً متبحراً».^۲

رساله‌ی *الباب المفتوح* در دو مقصد آمده است؛ مقصد نخست در باب نفس و مقصد دوم در باب روح. متن این رساله در جلد ۵۸ در صفحات ۹۱ تا ۱۳۱ آمده است.

۱۲- طبّ النبی ﷺ

این کتاب نوشته‌ی ابوالعباس، جعفر بن محمد بن معتز بن محمد بن مستغفر نسفی سمرقندی نخشبی حنفی، متوفای ۴۳۲هـ است. شیخ طوسی او را با لقب "ابوالعباس مستغفری" نام می‌برد و در *آداب المتعلمین* امر به تعلیم و تبرک این کتاب کرده است.^۳ میرزا حسین نوری در خاتمه‌ی مستدرک درباره‌ی ایشان می‌فرماید: «الکامل الجلیل المعروف بالشیخ الإمام»؛^۴ یعنی، او شخصیتی کامل و دارای کمالات بوده و بزرگوار و معروف به شیخ و امام است.

موضوع کتاب، هم‌چنان که از نام آن پیدا است، طب است و قواعد طب را از طریق سنت نبوی بیان می‌کند. در این کتاب، حدود ۱۵۵ روایت نبوی گردآوری شده که موضوع همه‌ی آن‌ها طب و سلامة الأبدان است و اکثر آن‌ها روایات کوتاهی است که از یکی دو سطر تجاوز نمی‌کند. متن این رساله در جلد ۵۹ در صفحات ۲۸۹ تا ۳۰۴ آمده است.

۱۳- الرسالة المذهبة المعروفة بالذهبية (طبّ الرضا)

این کتاب، روایات امام هشتم شیعیان، امام رضا علیه‌السلام است. در فهرست شیخ طوسی^۵ و معالم العلماء این کتاب به شیخ محمد بن الحسن بن جمهور العمی (م ۲۰۳هـ) نسبت داده شده است.^۱

۱. اعیان الشیعة، سیدمحسن امین، ج ۷، ص ۱۵۸.

۲. أمل الآمل، شیخ حرّ عاملی، ج ۱، ص ۱۳۵.

۳. الذریعة إلى تصانیف الشیعة، ج ۱۵، ص ۱۴۴.

۴. خاتمة المستدرک، میرزا حسین نوری، ج ۱، ص ۳۸۱.

۵. الفهرست، شیخ طوسی، ص ۱۴۶، ش ۶۱۵.

نجاشی درباره‌ی او چنین می‌گوید: «ضعیف فی الحدیث فاسد المذهب». ^۲ ایشان این کتاب را به درخواست مأمون، خلیفه‌ی عباسی نوشته‌اند و مأمون هم دستور داد تا این کتاب را با آب طلا بنویسند و به همین دلیل به "رساله‌ی ذهبیه" مشهور شد. کتاب *طب الرضا* نمایان‌گر مقدار توسعه و پیشرفت علم پزشکی در آغاز قرن سوم هجری است. متن این کتاب در جلد ۵۹ در صفحات ۳۰۵ تا ۳۵۶ آمده است.

۱۴- رساله الحقوق

این رساله از امام سجاده علیه السلام بوده که به وسیله‌ی ابو حمزه‌ی ثمالی (م ۱۰۵هـ) روایت شده است. نجاشی درباره‌ی ابو حمزه‌ی ثمالی می‌فرماید: «کان من خيار أصحابنا و ثقاتهم و معتمدیهم فی الروایة و الحدیث». ^۳ موضوع این رساله، ۵۱ حقی است که امام سجاده علیه السلام برای اصحاب ایشان در هفت دسته بیان کرده است.

اول: حق خداوند؛

دوم: حق نفس و اعضای بدن؛

سوم: حق افعال عبادی؛

چهارم: حق رعایا؛

پنجم: حقوق خویشاوندان؛

ششم: حقوق برخی اصناف اجتماعی؛

هفتم: حق مالی. ^۴

۱۵- إزاحة العلة فی معرفة القبلة

این کتاب اثر "ابوالفضل شاذان بن جبرئیل القمی" صاحب کتاب *فضائل* است. ایشان در شهر قم متولد گشته؛ اما ساکن مدینه‌ی منوره بوده و در تألیفات خود نیز اشاره نموده که در شهر مدینه آن‌ها را نوشته است. سید محیی‌الدین بن زهره در سال ۵۴۸ هجری از او روایت

۱. الذریعة إلى تصانیف الشیعة، ج ۱۵، ص ۱۴۱.

۲. رجال نجاشی، ص ۳۳۷، ش ۹۰۱.

۳. رجال نجاشی، ص ۱۱۵، ش ۲۹۶.

۴. متن این رساله در جلد ۷۱ در صفحات ۱۰ تا ۲۱ آمده است.

نقل کرده است. در پایان کتاب *کفایة النصوص* خزاز نیز اجازه‌ای به خط سدیدالدین برای عبدالله بن علی بن زهره و فرزند او محمد بن عبدالله بن علی وجود دارد که در پایان آن تاریخ ۵۸۴ هجری ذکر شده است؛^۱ بنابراین، ایشان از علمای قرن ششم محسوب می‌شوند. این رساله در باب قبله و روش تعیین آن در شهرهای دور از مکه، آمده است.^۲ متن این رساله در جلد ۸۱ در صفحات ۷۳ تا ۸۹ آمده است.

۱۶- رساله فی التفسیر

این رساله به روایت از "سعد بن عبدالله الأشعری القمی" بوده و سید محمدحسین حسینی جلالی در کتاب *فهرس التراث* از قول محمدباقر بهبودی نقل کرده که این رساله در حقیقت همان رساله‌ی محکم و متشابه سیدمرتضی است.^۳ نجاشی درباره‌ی سعد بن عبدالله می‌فرماید:

«شیخ هذه الطائفة و فقیهها و وجهها. كان سمع من حدیث العامة شیئاً كثيراً و سافر

فی طلب الحدیث.»^۴

موضوع این رساله، انواع آیات قرآن و کیفیت جمع بین قرآن و روایاتی که دال بر تحریف آن می‌کند، نبوده و متن آن در جلد ۸۹ در صفحات ۶۰ تا ۷۳ آمده است.

۱۷- رساله المحکم و المتشابهة

این رساله از ابوالقاسم، علی بن حسین بن موسی، مشهور به سیدمرتضی علم‌الهدی بوده که ۱۸۱
 علّامه حلّی او را معلّم شیعه‌ی امامیه خوانده است. وی "نقیب طالبیان" در عصر خویش بود. او از نظر منزلت علمی و اعتبار فقهی در مرتبت بسیار والایی قرار داشت که کمتر کسی در آن عصر به پایه‌ی آن نایل آمده است. سید مرتضی تمام این رساله را به نقل از تفسیر *نعمانی* آورده است و علّامه مجلسی نیز تمام آن را به عنوان مقدمه‌ی تفسیر *نعمانی* در ابتدای جلد ۹۰ ذکر کرده؛ اما نامی از نویسندگی آن نمی‌برد.^۵

۱. موسوعة طبقات الفقهاء، شیخ جعفر سبحانی، ج ۶، ص ۱۱۶.

۲. الذریعة إلى تصانیف الشيعة، ج ۱، ص ۵۲۷.

۳. فهرس التراث، سید محمدحسین حسینی جلالی، ج ۱، ص ۳۳۰.

۴. رجال نجاشی، ص ۱۷۷، ش ۴۶۷.

۵. الذریعة إلى تصانیف الشيعة، ج ۲۰، ص ۱۵۵.

۱۸- رساله فی أدعية السر

این رساله از آثار سیدفضل‌الله بن علی بن عبیدالله الحسینی الراوندی (م حدود ۵۷۰هـ) از مشایخ ابن‌شهر آشوب است. راوندی عالم، فاضل و ادیب بوده و دیوان شعری نیز تصنیف کرده است.^۱ موضوع این رساله، احادیث قدسی مروی از پیامبر اکرم صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم است که در شب معراج از جانب خداوند متعال بر او وحی شده است^۲ و متن آن در جلد ۹۲ در صفحات ۳۰۶ تا ۳۲۴ آمده است.

۱۹- الصحف الإدريسية

در مقدمه‌ی این صحیفه آمده است که:

«أحمد بن الحسين بن محمد المعروف "بأبن مُتَوَّيه" (معاصر شیخ مفید) می‌گوید که این صحیفه‌ی مندرس و کهنه را در سوریه یافتیم و در آن احادیثی بود که از طرف خداوند بر ادریس نبی صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم نازل شده بود. ایشان، صحیفه را بدون نقصان و زیادی، از سریانی به عربی ترجمه می‌کند.»^۳

"علّامه حلّی" در *ایضاح الاشتهار* و "شیخ حویزروی" در *رجال خود نام ایشان را برده؛ اما توصیفی از او نکرده‌اند و حتّی معلوم نیست که او از علمای شیعه باشد.*^۴ این کتاب مجموعه‌ای از ۲۹ صحیفه در باب‌های اعتقادی و اخلاقی بوده و متن آن در جلد ۹۲ در صفحات ۴۵۳ تا ۴۷۲ آمده است.

۲۰- فهرست أسماء علماء الشيعة و مصنّفهم

این کتاب نوشته‌ی شیخ منتجب‌الدین، علی بن عبیدالله بن حسن بن بابویه قمی، از بزرگان شیعه در قرن ششم هجری است. ایشان بیشتر عمر خویش را در «ری» گذراند و خیلی کم به مسافرت می‌رفت؛ با این حال به اعتراف معاصران خویش، در آن عصر کمتر کسی از نظر

۱. اعیان الشیعة، سیدمحسن امین، ج ۸، ص ۴۰۸.

۲. الذریعة إلى تصانیف الشیعة، ج ۱، ص ۳۹۶.

۳. الذریعة إلى تصانیف الشیعة، ج ۱۵، ص ۱۳.

۴. اعیان الشیعة، سیدمحسن امین، ج ۵، ص ۲۳۳.

جمع‌آوری و حفظ احادیث و کثرت اساتید به مقام "شیخ منتجب‌الدین" می‌رسد. موضوع این کتاب چنان‌که از نام آن پیدا است، فهرست اسامی علمای شیعه و کتاب‌های آنان است. "شیخ منتجب‌الدین" کتاب حاضر را به امر «عزالدین یحیی بن ابی الفضل» نقیب قم نوشته است. متن این کتاب در جلد ۱۰۲ در صفحات ۲۰۰ تا ۲۹۷ آمده است.

۲۱- رساله الخلعیة

رساله‌ی مختصری است از سید میرمحمدباقر داماد (م ۱۰۴۰هـ) است. آنچه در شخصیت علمی ایشان غلبه دارد، مهارت وی در حکمت و فلسفه است؛ به طوری که او را «معلم ثالث» خوانده‌اند و او نیز خود را «معلم» می‌خواند و شأن خود را کمتر از ابونصر فارابی نمی‌دید. از این‌رو، در برخی از تألیفات خویش می‌گوید: «قال شریکنا فی التعلیم ابونصر فارابی»^۱ و بهمینار را که از بزرگ‌ترین شاگردان ابن‌سینا بود، شاگرد خویش می‌پنداشت و اگر می‌خواست، از او قولی نقل کند، می‌گفت: «قال تلمیذنا بهمینار»^۲؛ شاگرد ما بهمینار گفت.

این رساله در باب حالات نماز بوده و وجه تسمیه‌ی آن به خاطر تشبیه کردن نماز به: "خلع النفس از بدن در هنگام نماز خواندن" است؛ بنابراین، بعضی قایل هستند که اسم آن می‌بایست «الخلعة» باشد.^۳ علامه مجلسی این رساله را در ضمن منتخب کتاب *سلافة العصر* سیدعلیخان شیرازی بیان می‌کند. متن این رساله در جلد ۱۰۶ در صفحات ۱۲۵ تا ۱۴۵ آمده است.

ملحقات

در این بخش، سه دسته از کتب بیان می‌شود:

۱. کتبی که فقط بخشی از آن در زمان علامه مجلسی موجود بوده و علامه نیز همان قسمت را در *بحارالانوار* آورده است.
۲. کتبی که بعد از تألیف *بحارالانوار* به وسیله‌ی "میرزا حسین نوری" صاحب مستدرک *الوسائل* به *بحارالانوار* افزوده شده است.
۳. کتبی که ایشان فقط منتخب آن را ذکر کرده است.

۱. تذکرة الاولیاء، محمد بن سلیمان تنکابنی، ص ۱۷۸.

۲. قصص العلماء، محمد تنکابنی، ص ۳۳۳.

۳. الذریعة إلى تصانیف الشیعة، ج ۷، ص ۲۴۱.

۲۲- جنة المأوی

این کتاب از آثار علامه حاج میرزا حسین نوری (م ۱۳۲۰ق) است. میرزای نوری، فقیه امامی، محدث، مفسر و شاعر و یک رجالی متبحر بوده و نزد "شیخ العراقین عبدالحسین تهرانی"، "شیخ مرتضی انصاری"، "حاج ملاعلی کنی"، "میرزا محمدحسن شیرازی" و "سید مهدی قزوینی" تلمذ نمود.

این کتاب در قالب ۵۹ حکایت، شرح حال کسانی است که به دیدار امام زمان ۴ در زمان غیبت کبری نایل شده‌اند؛ در این کتاب مناقب امام زمان ۴ نیز بیان شده است. این کتاب به وسیله‌ی "علامه نوری" به بحارالانوار اضافه شده و به صورت مستقل به چاپ نرسیده است. متن این کتاب در جلد ۵۳ در صفحات ۱۹۹ تا ۳۱۷ آمده است.

۲۳- تفسیر النعمانی

این رساله را محمد بن ابراهیم نعمانی از علمای قرن چهارم و از شاگردان "ثقة الاسلام کلینی" است و این تفسیر را با اسناد خود از امام صادق علیه السلام و ایشان نیز از امام علی علیه السلام روایت کرده است.^۱ این رساله فقط قطعه‌ای از آن باقی مانده و به دست علامه مجلسی رسیده است.^۲ و موضوع آن اصناف و انواع آیات قرآن و هم‌چنین تفسیر بعضی از آیات قرآن کریم است.^۳ متن این رساله در جلد ۹۰ در صفحات ۱ تا ۹۷ آمده است.

۲۴- الفيض القدسی

این کتاب از آثار حاج میرزا حسین نوری معروف به "محدث نوری" (م ۱۳۲۰هـ) است. موضوع این کتاب، شرح حال علامه محمد باقر بن محمدتقی مجلسی است.^۴ متن این کتاب نیز به وسیله‌ی "علامه نوری" به بحارالانوار در جلد ۱۰۲ در صفحات ۲ تا ۱۷۵ اضافه شده و به صورت مستقل به چاپ نرسیده است.

۱. الذریعه إلى تصانیف الشیعه، ج ۴، ص ۳۱۸.

۲. امل الآمل، شیخ حرّ عاملی، ج ۲، ص ۲۳۲.

۳. تعلیقه أمل الآمل، میرزا عبدالله افندی اصفهانی، ص ۲۳۶.

۴. الذریعه إلى تصانیف الشیعه، ج ۱۶، ص ۴۰۸.

۲۵- منتخب کتاب سلافة العصر فی محاسن الشعراء بکل مصر

این کتاب از سید علیخان مدنی شیرازی (م ۱۱۲۰هـ) درباره‌ی اعیان عام و خاص هم‌عصر ایشان است و در پنج فصل به ذکر اهالی شهرهای مختلف؛ از جمله، مکه، مدینه، عجم، بحرین، عراق، مغرب، یمن، شام، مصر و اطراف آن‌ها جمله می‌پردازد.

ایشان معاصر با علامه مجلسی بوده و کتاب را در سال ۱۰۸۱هـ شروع و در سال ۱۰۸۲هـ به اتمام رسانده است.^۱

"علامه مجلسی" نیز در *بحارالانوار* از این کتاب بهره جسته و منتخب آن را در جلد ۱۰۶ در صفحات ۱۰۸ تا ۱۴۵ بیان نموده است.

نتیجه

متن ۲۵ رساله در *بحارالانوار* آمده است که:

۱. متن ۲۱ رساله به صورت کامل به وسیله‌ی خود علامه مجلسی آورده شده است.

۲. متن کامل دو کتاب *جنة المأوی و الفيض القدسی* به وسیله‌ی "علامه میرزا حسین نوری"، صاحب *مستدرک الوسائل* به *بحار الانوار* افزوده شده است و متن آن‌ها به صورت مستقل به چاپ نرسیده است.

۳. کتاب *تفسیر نعمانی* نیز بخشی از آن به دست علامه رسیده و فقط همان قسمت را ذکر نموده است.

۴. کتاب *سلافة العصر* سید علیخان شیرازی را به صورت منتخب برگزیده و متن آن را بیان نموده است.

از طرفی علامه مجلسی به بسیاری از نسخه‌های خطی تراث شیعه دسترسی داشته است؛ بنابراین، اگر علامه مجلسی حدیثی را ذکر کرده و یا متن کامل رساله‌ای را بیان کرده باشد، می‌تواند در احیای آن کتاب (در صورت فقدان نسخه‌ی خطی) به ما کمک نماید.

۱. الذریعة إلى تصانیف الشيعة، ج ۱۲، ص ۲۱۲.

منابع

تراجم

- اعیان الشیعة، سید محسن امین، بیروت، ناشر دارالتعارف للمطبوعات.
 - أمل الآمل، شیخ حرّ عاملی، چاپ نجف اشرف، ناشر مکتبه الأندلس - بغداد.
 - تعلیقة أمل الآمل، میرزا عبدالله افندی اصفهانی، چاپ قم، ناشر کتاب‌خانه‌ی آیت‌الله مرعشی نجفی.
 - الذریعة الی تصانیف الشیعة، شیخ آقا بزرگ تهرانی، چاپ ایران، انتشارات اسماعیلیان قم و کتاب‌خانه‌ی اسلامیة تهران، ۱۴۰۸ هجری قمری.
 - فهرس التراث، سید محمدحسین حسینی جلالی، چاپ قم، ناشر انتشارات دلیل ما.
 - موسوعة طبقات الفقهاء، شیخ جعفر سبحانی، چاپ قم، ناشر مؤسسه‌ی امام صادق علیه‌السلام.

رجال

- الرجال، ابوجعفر محمد بن حسن بن علی طوسی، انتشارات اسلامی جامعه مدرسین، چاپ اول، ۱۴۱۵ هجری.
 - الفهرست، ابوجعفر محمد بن حسن بن علی طوسی، المکتبه المرتضویه، نجف اشرف.
 - خلاصة الاقوال فی معرفة الرجال، حسن بن یوسف بن علی بن مطهر حلّی، انتشارات دارالذخائر، قم، ۱۴۱۱ هجری.
 - رجال کشی، محمد بن عمر کشی، انتشارات دانشگاه مشهد، ۱۳۴۸ هجری.
 - رجال نجاشی، احمد بن علی نجاشی، مؤسسه‌ی انتشارات اسلامی وابسته به جامعه‌ی مدرسین حوزه علمیه قم، ۱۴۰۷ هجری.

متفرقه

- الأمان من أخطار الأسفار و الأزمان، سید بن طاووس، مؤسسه‌ی آل‌البیت علیه‌السلام، چاپ اول، ۱۴۰۹ هجری.
 - تذکرة الاولیاء، محمد بن سلیمان تنکابنی، مشهد، آستان قدس رضوی، چاپ اول، ص ۱۷۸، ۱۳۷۲.
 - الخاتمة المستدرک، میرزا حسین نوری، قم، مؤسسه‌ی آل‌البیت علیه‌السلام، چاپ اول، ۱۴۱۷ هـ. ق.
 - روایات الجنات فی احوال العلماء و السادات، میرزا محمدباقر موسوی خوانساری، انتشارات دارالاسلامیه بیروت، ۱۴۱۱ هجری.
 - قصص العلماء، محمد تنکابنی، تهران، علمیه الاسلامیه، ص ۳۳۳.
 - لغت‌نامه دهخدا، مؤسسه‌ی انتشارات و چاپ دانشگاه تهران.

نرم افزار

- نرم افزار جامع الاحادیث، مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی نور.